

INNEHÅLL

FÖRORD 11

EN LÅNGSIKTIGT HÅLLBAR STAD 13

- Brett jämförande perspektiv 13
- Att ta tillvara resurserna 13
- Det historiska urbana landskapet 14
- Planmönstret ett grundläggande värde 14
- Andra värdeaspekter 14
- Modell för hållbar stadsutveckling 15
- Vägval idag 15

DEN SVENSKA STADEN 19

SVERIGE, EUROPA OCH VÄRLDEN 21

- Städerna i Östersjöområdet 21
 - Vad är en stad?* 22
 - Medeltidsstäder i Sverige och Finland* 24
- Renässansens ideala stad 25
 - Idealstadsplaner* 26
- Kontinentalt stadsbyggande i praktiken – gator och platsbildningar 28
- Nya städer – främst i kolonierna 31
 - Några tidiga planer* 32
- Spegel av politik och ekonomi 32
- Regenterna och andra aktörer 33
 - Regenter under Vasatiden och stormaktstiden* 33
 - Ämbetsmän och andra inflytelserika personer* 33
- Lokala initiativ 34
 - Lagar, förordningar och administrativa reformer* 34
- Administrativa reformer 35
 - Städernas betydelse och rang* 36
- Satsning på betydelsefulla städer 37
 - Stora europeiska städer* 37
- Nya städer, planförändringar och befästningar 38
- Nyanläggningar av städer 39
- Planförändringar i existerande städer 39
- Befästningsverksamheten i städerna 40
 - Nya planer per årtionde* 42
 - Krig och landvinningar* 43

SVENSK STADSPLANERING 1521–1721 45

- Försiktig början under Gustav Vasa 45
- Medeltida planmönster 45
- Expansionen i Baltikum inleds 46
 - Erik XIV* 46
 - Oregelbundna planer* 47
 - Långgatsplaner* 47
- Rutplanen – kontinental influens 48
 - Rutplaner* 49
 - Valetta* 49
 - Fredrikstad* 49
- Stadspolitiken konsolideras 50
 - Johan III och Karl IX* 50
- De första rutnätsplanerna 51
 - Nancy* 51
 - Willemstad* 51
 - Rutnätsplaner* 52
 - Palmanova* 53
 - Hanau* 53
 - Rom* 54
- Göteborg på Hisingen – nytt skede 56
- Gustav II Adolf – grunden läggs 57
 - Amsterdam* 58
- Återuppbyggnad efter Kalmarkriget – nederländska influenser 59
 - Mannheim* 59
 - Hans Fleming* 61
- Det östra gränsfästet Viborg 61
- Det andra Göteborg 62
 - Batavia* 63
- Utvidgning av Norrköping – civil stad 63
 - Danmark-Norge och Kristian IV* 64
- Nya städer vid de norra kusterna 66
 - Olof Bure* 66
- Bergsnäringen främjas 67
- Småstäder och små planer 68
- Det rätvinkliga rutnätet slår igenom 68
 - New York* 70
 - Rätvinkliga rutnätsplaner* 71
- Erövringen av Livland och Preussen 73
- Inmarsch i Tyskland 74

Nyen och Baltikum 75
Lantmäteriet grundas 76
Anders Bure 77
Fortifikationen får fasta former 80
Olof Hansson Örnehuftud 80
Johan Wärnschiöldh 80
Stadsingenjörer, arkitekter och gruvmätare 81
Ingenjörer 81
Vem gjorde stadsplanerna? 82
Fortifikationsofficeraren som arkitekt 83
Anders Torstensson 84
Stockholms utbyggnad 85
Stadsplaneringen kulminerar 88
Torstensson och Finlands sydkust 89
Axel Oxenstierna 89
Per Brahe 89
Drottning Kristina 89
Fästnings- och förvaltningsstäder 90
Städer för bergsbruk och industri 94
Nicodemus Tessin och Norrland 95
Koncentrerad satsning i Finland 96
Nicodemus Tessin 97
Fästnings- och förvaltningsstäder i
Baltikum 98
Grevestäder 100
Tyskland och Nya Sverige 103
Karl X Gustav – en ny monumentalitet 104
Erövringsståg i Polen 104
Skånelandskapen, Bohuslän
och det gamla Sverige 105
Estetiskt-representativa motiv 108
Jean de la Vallé 108
Fondmotiv 110
Estetiskt motiverade planer 112
Planer med fondmotiv 113
Karl XI:s förmyndarregering
– att befästa ställningarna 114
Radialplaner i provinserna 114
Arkitektoniska stadsplaner 115
Versailles 118
London 119
Karl XI och Erik Dahlbergh 120
De svenska kustfästningarna
– Landskrona och Karlskrona 121
Erik Dahlbergh 122
Vaubau och van Coehoorn 123
Trondheim 124
De tyska provinserna
– återuppbyggnad och förstärkning 126
Philadelphia 126
Livland och Estland
– förstärkningar och utvidgningar 127

Blandad verksamhet i Sverige 129
Paris 129
Provinserna – några sista stora projekt 130
Karl XII – krig och spridd verksamhet 131
Grande finale – Stockholms slott 133
Bastioner och befästningsformer 134
Radialplaner 136
Gator och infartsvägar 137
Torg och andra platsbildningar 138
Kyrkor och kyrkplatser 140
Planer för social ordning 140
Stadsbränderna 141
Parker och grönska 142
Nyanläggningar 1521–1721 144
Planförändringar 1521–1721 145
Befästningsverksamhet 1521–1721 148

I STORMAKTSTIDENS EFTERFÖLJD 151

Nya gränsfästningar 151
Sankt Petersburg 152
Minskad centralstyrning 153
Krig och territoriella förändringar 153
Regenter på 1700- och 1800-talen 153
Fortifikationen, Lantmäteriet
och överintendenten 154
Brandskyddet allt viktigare 155
Regleringar och förstäder 155
Enstaka nya städer 157
Större planförändringar under 1700-talet 158
Nya städer under 1700-talet 158
Rutnätsplaner, strandgator och alléer 159
Rivning av stadsbefästningarna 160
Esplanadstadens föregångare 163
Större planförändringar på 1800-talet
före 1874 års byggnadsstadga 164
Nya stadsrättigheter på 1800-talet 165
Paris boulevarder 167
Stadsgrönskan på 1700- och 1800-talen 168
Esplanad, boulevard, aveny och andra gator 169
De äldre stadskartorna 170
Stadsstudier med kartans hjälp 171

DEN INDUSTRIELLA EPOKENS STAD 173

1874 års byggnadsstadga 173
Stadsplaner enligt 1874 års byggnadsstadga 175
Det tidiga 1900-talet 176
Några terränganpassade planer 176
Nya städer på 1900-talet 177
Några grundstenar för
stads- och tätortsutvecklingen 178
1930-talet och funktionalismen 179
Efterkrigstidens stad 180

DE ENSKILDA STÄDERNA 183

SVERIGE 185

- Alingsås 185
Andersö skans 186
Arboga 186
Arjeplog 187
Askersund 187
Avesta 188
Borås 188
Bro 189
Brätte, *se Vänersborg*
Eksjö 189
Enköping 190
Eskilstuna, *se Karl Gustavs stad*
Falköping 191
Falun 191
Filipstad 192
Gamleby, *se Västervik*
Grythyttan 193
Gränna 193
Gävle 194
Göteborg 195
Halmstad 199
Hedemora 200
Helsingborg 201
Hudiksvall 203
Härnösand 204
Jacobshamn, *se Lidköping*
Järle 205
Jönköping 206
Kalmar 210
Karl Gustavs stad (*Eskilstuna*) 214
Karlshamn 215
Karlskrona 216
Karlstad 220
Kopparberg, *se Nya Kopparberget*
Kristinehamn 223
Kungsbacka 224
Kungälv 225
Köping 225
Landskrona 227
Lidköping 234
Lindesberg 235
Linköping 235
Luleå 236
Lund 237
Malmö 238
Mariefred 240
Mariestad 240
Marstrand 241
Nora 242
Norrköping 243
Norrtälje 245
Nya Kopparberget (*Kopparberg*) 246
Nya Lödöse 247
Nyköping 247
Piteå 248
Sala 249
Sigtuna 250
Skara 250
Skänninge 251
Slite 252
Stockholm 253
Strängnäs 264
Strömstad 265
Sundsvall 266
Säfte, *se Åmål*
Säter 267
Söderhamn 268
Södertälje 269
Torneå (*Tornio*) 270
Torshälla 271
Trosa 272
Uddevalla 273
Umeå 274
Uppsala 275
Vadstena 277
Varberg 278
Vaxholm 279
Vimmerby 280
Visby 281
Vänersborg 282
Västervik 283
Västerås 284
Vättelanda 287
Växjö 287
Ystad 288
Åmål 289
Örebro 290
Öregrund 292
Östhammar 293

FINLAND 295

Björkö (*Koivisto, Primorsk*), se *Övriga*
 Björneborg (*Pori*) 295
 Borgå (*Porvoo*) 296
 Brahea (*Lieksa*) 296
 Brahestad (*Raahe*) 296
 Ekenäs (*Tammisaari*) 297
 Esbo (*Espoo*), se *Övriga*
 Fredrikshamn (*Hamina*), se *Veckelaks*
 Gamlakarleby /Karleby (*Kokkola*) 298
 Helsingfors (*Helsinki*) 299
 Jakobstad (*Pietarsaari*) 302
 Kajana (*Kajaani*) 303
 Kastelholm, se *Övriga*
 Kexholm (*Käkisalmi, Prioziorsk*) 303
 Kimito (*Kemiö*), se *Övriga*
 Kristinestad (*Kristinankaupunki*) 305
 Kronoborg (*Kurkijoki*), se *Övriga*
 Kuopio 305
 Lappstrand/Villmanstrand (*Lapenranta*) 306
 Nykarleby (*Uusikaarlepyy*) 306
 Nyslott (*Savonlinna*) 307
 Nystad (*Uusikaupunki*) 308
 Nådendal (*Naantali*) 310
 Pargas (*Parainen*), se *Övriga*
 Raumo (*Rauma*) 310
 Salmis (*Salmi*), se *Övriga*
 Sordavala (*Sortavala*) 311
 Taipale, se *Övriga*
 Tavastehus (*Hämeenlinna*) 311
 Torneå (*Tornio*), se *Sverige*
 Uleåborg (*Oulu*) 312
 Vasa (*Vaasa*) 314
 Veckelaks/ Fredrikshamn
 (*Vehkalahti/Hamina*) 316
 Viborg (*Viiipuri, Vyborg*) 316
 Åbo (*Turku*) 320
 Övriga – kortlivade städer 323

PROVINSERNA 325

Anklam 325
 Arensburg (*Kuressaare*) 325
 Bremervörde 326
 Brest-Litovsk (*Brest*) 326
 Burg an der Wümme 327
 Buxtehude 328
 Bützow 328
 Carlsburg an der Weser 328
 Cobron (Kobron) 332
 Damm/Altdamm (*Dąbie*) 333
 Danziger Haupt (*Głowa Gdańska*) 335
 Demmin 336

Dirschau (*Tczew*) 336
 Dorpat (*Tartu*) 337
 Elbing (*Elbląg*) 340
 Ewst (*Skanstienieki*) 342
 Fischhausen (*Primorsk*) 342
 Graudenz (*Grudziądz*) 342
 Greifswald 343
 Gustavsburg 343
 Hameln 344
 Jama (*Jamburg, Kingisepp*) 344
 Kirkholm (*Salaspils*) 345
 Kolberg (*Kołobrzeg*) 345
 Koporie (*Kaprio*) 346
 Libau (*Liepāja*) 347
 Lochstädt (*Żastava*) 347
 Loitz 348
 Marienburg (*Alūksne*) 348
 Marienburg (*Malbork*) 348
 Memel (*Klaipėda*) 349
 Mewe (*Gniew*) 350
 Mitau (*Jelgava*) 350
 Montauer Spitz (*Mątowska Szpica*) 350
 Narva 351
 Neuburg an der Donau 356
 Neumünde (*Daugavgrīva*) 357
 Nyborg 358
 Nyen 359
 Nöteborg (*Petrokrepost*) 365
 Ottersberg 365
 Pernau (*Pärnu*) 366
 Pillau (*Baltijsk*) 368
 Reval (*Tallinn*) 368
 Ribnitz 371
 Riga 371
 Stade 375
 Stettin (*Szczecin*) 376
 Stralsund 379
 Strasburg (*Brodnica*) 382
 Stuhm (*Sztum*) 382
 Thorn (*Toruń*) 382
 Verden 383
 Wismar 383
 Wolgast 384
 Wollin (*Wolin*) 385
 Wolmar (*Valmiera*) 386
 Christinehamn i Nya Sverige 388

ORDFÖRKLARINGAR 391**KÄLLOR OCH LITTERATUR 397****NOTER 405****REGISTER 417**